

Kitap Değerlendirmesi

Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî, Kitâbü's-Şecer ve'l-Kele', thk. Enver Ebû Süveylim – Muhammed eş-Şevâbik, "Mecelletü Mecma'î'l-Lügâti'l-Arabiyyeti'l-Ürdünî", Ürdün 1993, s. XLV, s. 118-225.

Değerlendiren

Firdevs YILDIZ*

Kitap Değerlendirmesi Bilgileri

Geliş Tarihi:	20.04.2020
Kabul Tarihi:	14.12.2020
Yayın Tarihi:	25.12.2020

Bitkinin insan hayatı üzerindeki etkisi insanlık tarihinin başlangıcına kadar dayanmaktadır. Bu olgu için birçok kavim, devlet ve topluluk savaşa tutuşmuş yine bu olgu için çeşitli antlaşmalar yoluyla barışmışlardır. İnsanoğlu çevresindeki bitkileri gözlemlemeye başlamış daha sonra ise bunlar üzerinde tecrübe sahibi hale gelmiştir. Bu tecrübelerin bir kısmı yazılı olarak kayda alınmıştır. Dolayısıyla bitkiler üzerinde yazılmış eserlerin çok eski zamanlara dayandığı rahatlıkla söylenebilir. İslâm bilim tarihinin ilk dönemlerine bakıldığında bitkilere beslenme, süslenme, hayvancılık, alet ve edevat alanlarında ihtiyaç duyuluyordu. Bununla birlikte bitkilerin tedavi, tarih şiir ve edebiyata etki ettiği de bilinmektedir.

İlk dönem İslâm kaynaklarında *İlmü'n-Nebât* olarak ifade edilen botanik biliminin terminolojisi hekimlerin, tabiat filozoflarının ve dilcilerin kitapları içinde teşekkül etmişti. Ancak sonraki süreçte bu bilgiler, mufassal bir şekilde müstakil kitaplarda derlenmeye başlandı. İslâm tarihinde nebât üzerine yazılan ve günümüze ulaşan en eski kaynaklar arasında Basralı Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî'nin (ö. 215/830) *Kitâbü's-Şecer ve'l-Kele'* adlı eseri gelmektedir. İslâm ilimler tasnifinde nebât ilmini müstakil bir disiplin olarak kabul eden ilk müellif ise Yakub b. İshak el-Kindî (ö. 252/866 [?]) olduğu zikredilmektedir.¹

* Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü/İslam Tarihi Anabilim Dalı, firdevsyildiz@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9653-1102>

¹ İlhan Kutluer, "İlm-i Nebât", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi Vakfı*, İstanbul 2000, XXII, 134-137.

Fârâbî de (ö. 339/950) nebât ilmini fizikî ilimlerin (el-Ulûmu't-Tabî'yye) alt disiplinleri arasında yedinci sıraya koymuştur.²

Tanıtımımıza konu olan Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö. 215/830) "*Kitâbü's-şecer ve'l-kele'*" adlı eseri bazı alimler tarafından farklı isimlerle zikredilmiştir. Nedîm "*Kitâbü's-Şecer ve'n-Nebât*" şeklinde zikrederken İbn Hallikân "*en-Nebâtü hasenün*" şeklinde belirtmiştir.

Eserin müellife ait nüshası mevcut olmayıp sonraki dönemlerde yazılmış nüshalardan yalnızca bir tanesi günümüze ulaşmıştır. Bu nüsha içerisinde *Kitâbü's-şecer ve'l-kele'* ile birlikte İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Kitâbü'l-matar* adlı eserini de içermektedir. Bu eser günümüzde Berlin Preubischer Kulturbesitz Eyalet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu nüshada naşir adı, temellük kaydı, dipnot veya herhangi bir tashih işareti mevcut değildir. İlk olarak Samuel Nagelberg tarafından 1909'da Almanya'da neşredilmiştir. Naşir bu eseri Ebû Zeyd yerine eserin ravilerinden olan İbn Hâleveyh'e (ö. 370/980) nispet etmiştir. *Kitâbü's-şecer ve'l-kele'*, Samuel Nagelberg'in tahkikinin ardından 1993 tarihinde Dr. Enver Süveylim ve Dr. Ahmed eş-Şevâbik tarafından daha kapsamlı bir şekilde tahkik edilerek neşredilmiştir. Bu ikinci neşirde muhakkikler eserin Berlin'de bulunan nüshası, Nagelberg'in tahkiki ve *Kitâbü's-şecer ve'l-kele'* den nakilde bulunan el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), el-Ezherî (ö. 370/980) ve İbn Manzûr (ö. 711/1311) gibi müelliflerin eserlerini esas almışlardır. Öte yandan eserin sonuna Ebû Zeyd'e nispet edilen ama *Kitâbü's-şecer*'de zikredilmeyen bitki türlerine, *Kitâbü's-şecer*'de zikredilen şiirlerin yer aldığı eserlere ve son olarak tahkikte kullanılan kaynak fihristine yer verilmiştir. Yapılan bu yeni tahkik çalışması "*Mecelletü Mecma'î'l-Lügâti'l-Arabîyyeti'l-Ürdüni*" dergisinde yayınlanmıştır. Eserin bazı yerlerinde boşluklar ve uzun noktalar yer aldığı dikkat çekmektedir. Muhakkikler ilgili bölümlerin dipnotunda bu boşlukların esas alınan nüshada silik olmasından kaynaklı olduğunu zikretmektedirler. Muhakkikler eseri tahkik etmenin yanında Ebû Zeyd'in açıkladığı her bitkiye bir dipnot ekleyerek ilgili bitki hakkında nebât, mu'cem ve dil kitaplarında yer verilen bilgileri serdetmişlerdir. Bu eserde zikredilen bitkiler hakkında diğer kaynaklarda verilen bilgilerin dipnotta yer alması, karşılaştırma imkânı sunması açısından önemlidir.

Birçok açıdan önemli olan bu eser bir girişin haricinde iki bölüm, bitki terimleri sözlüğü ve iki bibliyografyadan oluşmaktadır.

Muhakkiklerin giriş niteliği taşıyan mukaddimelerinin ardından Ebû Zeyd tarafından kaleme alınan eserinin birinci bölümü *Kitâbü'l-şecer* ile başlamaktadır. Müellif birinci kısımda dikenli olan ve dikenli olmayan ağaçları incelemiştir. Bu bağlamda ağaçlar dört kısma ayrılmıştır. Bunlar el-'îdâu'l-hâlis, el-'îdâu'l-kıyâsi, 'îd-şirs ve diğer dikenli ağaçlar şeklinde oluşmaktadır. el-'îdâu'l-hâlis, büyük veya küçük dikenli ağaçlara verilen genel bir isimdir. Müellif bu isim altında semür (acacia tortilis), urfut (vachellia oerfota), talh (?), şebehân

² Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türki, *İhsâu'l-ulûm*, (nşr. Osman M. Emin), Dâru Fikri'l-Arabî, Kahire 1968, s.98

(paliurus spina), seyâl (vachellia seyal) ve sidir gibi on beş farklı dikenli ağacı tanıtmıştır. Bu guruba dahil olan ağaçlar genel olarak sert ve kayaç topraklarda yetişmektedir. el-İdâu'l-kiyâsi ise al-İdâu'l-hâlis gurubuna dahil olmayan ve ondan daha küçük dikenli ağaçlara verilen addır. Müellif bu gurup altında şevha, nebe', neşem, ucrum ve ishîl gibi ok ve yay yapımında kullanılan on tane ağaç türünü incelemiştir. Üçüncü gurupta ise küçük ve dikenli olan 'id ve şirs cinsindeki ağaçlara yer verilmiştir. Müellif bu gurup altında şübrüm, ıtır, teribe ve sihau gibi Necd ve Tihame gibi bölgelerde tuzlu su kaynaklarına yakın yetişen on ağaca temas etmiştir. Son gurupta ise yukarıda ifade edilen guruplara dahil olmayan dokuz ağaç hakkında bilgi verilmiştir. Müellif bu guruba dahil olan ağaçların Necd ve Tihame bölgelerindeki yumuşak topraklarda yetiştiklerini zikretmektedir.

Ebü Zeyd incelediği ağaçlar hakkında bilgi sunarken diğer ilmî müktesebatının da etkisi ile lügavî yönünü eserinde hissettirmektedir. Yer yer şiirlerden aldığı öğeleri de zikrettiği gözlemlenmiştir. Ağaçlar hakkında bilgi verilirken önce ağacın dâhil olduğu familyayı zikretmektedir. Ardından kelimenin terimsel kavramları, ağacın varsa başka isimleri ve ona benzeyen diğer ağaç türleri hakkında bilgi vermektedir. Ağaçları tarif ederken onların rengi, kokusu, tadı ve yaprakları hakkında önemli ipuçları vermiştir. Yine ağacın uzunluğu, kısalığı, yayvanlığı, bitkinin yapraklandığı, yeşillendiği, çiçeklendiği, meyve verdiği ve yapraklarının döküldüğü dönemler zikredilen bilgiler arasında yer almaktadır. Bunun haricinde ağaçların uzuvlarını dikenlerini, çiçeklerini, onun polenleşme aşamasında geçirdiği evreleri veciz bir şekilde izah etmektedir. Verilen bilgiler arasında bitkilerin kullanım alanlarına da değinilmiştir. Hayvanların ve insanların beslenmesinde faydalı ve zararlı olan bitkiler, tedavi, kap kaçak yapımı, silah üretimi, tabaklama, parfüm ve misvak yapımı gibi çeşitli alanlardaki kullanımları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Müellif, ağaçların ağırlıklı olarak yetiştiği bölgelere işaret ederek ağaçların ve türlerinin bölgelere göre dağılımının adeta bir haritasını çizmiştir.

Ebü Zeyd tarafından yazılan "Kitâbü'l-kele" adlı ikinci bölüm otların tasviri ve anlatımları üzerinedir. Kele' sözcüğünü rutubetli olan tüm baklagiller ve ot türlerine verilen genel bir ad olarak tanımlayan müellif, otları uşb ve bakle şeklinde iki familyaya ayırarak incelemiştir. Uşb gurubuna dahil olan otları tasvir ederken yaklaşık kırk bir farklı ot türüne yer vermiştir. Bakle gurubuna dahil olan otlardan ise yalnızca sekiz tane zikretmiştir. Ebü Zeyd birinci bölümde olduğu gibi ikinci bölümde otların niteliklerini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Otların fiziksel özellikleri, renkleri, çiçeklerinin şekilleri, tohumları, yetiştikleri bölgeler ve kullanım alanları zikredilen nitelikleri arasında yer almaktadır. Ancak müellifin birinci bölümde ağaçların gelişimini zamansal periyodla verdiği gözlemlenirken ikinci bölümde yer alan bitkilerin gelişim dönemlerine dair her hangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bölümün sonunda sedir, akasya ve urfut gibi ağaçların oluşturduğu topluluklar tasvir edilerek bunların Arap dilindeki isimlerine dikkat çekilmiştir. Burada ağaç toplulukları hakkında bilgi verilirken birinci bölümde yer alan bazı bilgilerin tekrar zikredildiği gözlemlenmiştir.

Ebû Zeyd eserinde nakilde bulunduğu veya etkilendiği kişilere dair her hangi bir işaretle bulunmamıştır. Dolayısıyla kitabın kaynaklarını tespit etmek oldukça güçtür. Yine de bu eserin birçok açıdan önemli olduğu açıktır. Nitekim sonraki dönemlerde yazılan nebât, mu'cem ve lügat kitaplarında kaynak olarak kullanılmıştır. Bunların arasında el-Cevherî'nin *Sihâhu'l-luga'sı*, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab*'ı, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *Kitâbü'n-nebât*'ı ve daha bir çok eser zikredilmektedir.

Nebâtât üzerine yazılan ilk kaynaklar arasında yer alan Ebû Zeyd'in "*Kitâbü's-şecer ve'l-kele*" adlı çalışması hem kendinden önceki dönemin hem de yaşadığı asrın bitki örtüsüne, nebâtât bilgisine ve bitkinin Arap kültürünün neresinde olduğunu anlamayı tespit etmede kıymetli bir yere sahiptir.